

УДК 316.6

М. Августюк

**ІЛЮЗІЯ ЗНАННЯ В МЕТАКОГНІТИВНОМУ МОНІТОРИНГУ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ:
ОСНОВНІ АСПЕКТИ ТА ЗМІСТОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ**

У статті розглядаються особливості ілюзії знання у метакогнітивному моніторингу процесу навчання. Крім того, аналізуються фактори, що впливають на виникнення ілюзії знання, і досліджується роль цього метакогнітивного явища у процесі навчання.

Ключові слова: ілюзія знання, метакогнітивний моніторинг, метакогнітивні судження, відчуття знання, процес навчання.

В статье рассматриваются особенности иллюзии знания у метакогнитивном мониторинге учебного процесса. Кроме того, анализируются факторы, которые влияют на возникновение иллюзии знания, и проводится исследование роли этого метакогнитивного явления в учебном процессе.

Ключевые слова: иллюзия знания, метакогнитивный мониторинг, метакогнитивные суждения, чувства знания, учебный процесс.

The article highlights the peculiarities of the illusion of knowing in metacognitive monitoring of the educational process. It also gives the analysis of the factors which have influence on the appearance of the illusion of knowing, and investigates the role of this metacognitive phenomenon in the educational process.

Key words: illusion of knowing, metacognitive monitoring, metacognitive judgements, feelings of knowing, educational process.

Постановка проблеми. Досить часто, опрацьовуючи той чи інший текстовий матеріал та виконуючи післятекстові завдання на розуміння прочитаного або вивченого, ми ловимо себе на думці, що домоглися правильного та повного розуміння, коли насправді зрозуміли лише частину того, з чим працювали. Тут йдеться про виникнення ілюзії знання, розуміння якого потребує детального дослідження.

Вчення про ілюзію знання в останні роки набуло особливого поширення. Цей складний метакогнітивний феномен має багату історію свого розвитку, щоправда ознайомитися з дослідженнями на цю тематику здебільшого можна лише в зарубіжних наукових працях. Майже повністю не дослідженим залишається розгляд цього феномену у сфері метакогнітивного моніторингу навчальної діяльності студентів ВНЗ вітчизняними науковцями. Звідси бере свій початок і **актуальність дослідження**, яка обумовлена розвитком відносно нової галузі когнітивних досліджень – когнітивної психології освіти та недостатнім висвітленням вітчизняними науковцями особливостей такого метакогнітивного явища, як ілюзія знання.

Мета статті полягає у визначенні особливостей ілюзії знання й обґрунтуванні важливості ролі та місця цього метакогнітивного явища у сфері метакогнітивного моніторингу процесу навчання. Звідси випливають такі **завдання**:

- 1) дати визначення понять «ілюзія знання» і «метакогнітивний моніторинг»;
- 2) виявити основні аспекти, властивості та змістові характеристики ілюзії знання;
- 3) дослідити роль ілюзії знання як аспекту метакогнітивного моніторингу в процесі навчання;
- 4) описати фактори, що впливають на виникнення ілюзії знання тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню функціонування та впливу ілюзії знання як аспекту метакогнітивного моніторингу на ефективність навчального процесу присвятили роботи такі вчені, як А. Коріат (розглядаються відчуття знання крізь призму метатеоретичної імплікативності свідомості та контролю, окреслюються відмінності між метакогнітивними судженнями та метакогнітивними відчуттями) [9], Д. К. Еакін (досліджується вплив проактивної інтерференції на метапам'ять та пам'ять у сфері ілюзії знання) [6], Дж. Меткалф (основна увага зосереджена на так званому «когнітивному оптимізмі», який окреслюється як надмірна впевненість у правильності сприйняття інформації) [11], О. Нелсон, Л. Наренс (вивчаються особливості метапам'яті, окреслюються техніки дослідження відчуттів знання) [13; 14], С. Тобіас і Г. Еверсон (окреслюється та аналізується компонентна модель метапізнання, описується важливість точності моніторингу знань, аналізується роль академічної успішності, зокрема запропоновано метод оцінки знання моніторингу, який передбачає дослідження знання суб'єкта про власні засоби метапізнавальної активності та перевірку правильності такої оцінки тощо) [16], А. Гленберг, А. Ч. Вілкінсон і В. Епстайн (увага звернена на зв'язок між суб'єктивною самооцінкою та об'єктивною правильністю розуміння) [7], Л. Майєрс (описується ілюзія знання через моніторинг розуміння) [12], Є. Савін і А. Фомін (вивчається специфіка когнітивної психології освіти, зокрема

на основі результатів проведених досліджень метакогнітивної регуляції виконання навчальних задач подається опис цієї галузі досліджень як самостійної; досліджується специфіка впевненості у знанні як аспекту метакогнітивного моніторингу в навчальній діяльності студентів; показано, що взаємозв'язок впевненості у знання і ступеня володіння цим знанням має нелінійний характер і визначається різними факторами залежно від рівня засвоєння знань [3; 4; 5] та ін. Праці цих та інших науковців і становлять теоретичну джерельну базу дослідження ілюзії знання.

Виклад основного матеріалу. Ілюзією знання (за визначенням Д. К. Еакін, 2005) є надмірна суб'єктивна впевненість індивіда у тому, що отримана та збережена у пам'яті інформація є правильно сприйнятою, коли насправді вона є об'єктивно викривленою [6]. Це явище належить до феноменів, як підкреслює Т. Доцевич (2013), що ускладнюють оцінку метакогнітивних суджень [1].

Як доводить Е. Ільєнко (2002), ця парадоксальна ситуація насправді виникає там, де предмета насправді не знають, а знають щось інше – слова, терміни, формули, знаки, символи тощо, що є засвоєними (або завченими) замість істинного знання предмета. За словами філософа, ілюзія знання веде за собою «нерозв'язне завдання співвіднесення цього ілюзорного знання з дійсністю, з життям...». Вчений резюмує, що у такому випадку «нічого доброго ні для знання, ні для життя вийти... не може» [2, с. 85].

Зазвичай феномен ілюзії знання має місце під час роботи з текстовим матеріалом, коли індивіди високо оцінюють своє суб'єктивне розуміння прочитаного, тоді як насправді об'єктивний рівень правильності сприйняття показує, що такого розуміння не відбулося [10, с. 1806]. Іншими словами, за свідченнями А. Гленберга, А. Ч. Вілкінсона та В. Епстайна (1982), суб'єктивні передбачення правильності сприймання інформації та об'єктивні результати навчальних досягнень, як правило, не збігаються [7, с. 597], що породжує контрверсійність і проблематичність при вивченні цього явища.

Є. Савін та А. Фомін (2011, 2013) доводять, що феномен «ілюзія знання» виникає у сфері метакогнітивного моніторингу, який є способом відстеження суб'єктом власної пізнавальної активності та її результатів у процесі вирішення певної задачі [5]. Оскільки метакогнітивний моніторинг належить до регулятивного аспекту метапізнання [5], то вивчення процесів саме метакогнітивного моніторингу займає одне з провідних місць у сфері когнітивної психології освіти. Психологи переконані, що високий рівень розвитку загальних метакогнітивних навичок на фоні низького предметно-специфічного знання і призводить до ефекту переоцінки власної компетентності, тобто надмірної впевненості у знанні, або ілюзії знання [3, с. 76].

Дж. Меткалф (1998) називає такі явища «когнітивним оптимізмом». За словами дослідниці, цей феномен має місце тоді, коли «люди думають, що зможуть виконати задачу, насправді ж неспроможні цього зробити; вони абсолютно впевнені, що ось-ось знайдуть правильну відповідь, тоді як знаходяться за крок від помилки; вони думають, що розв'язали задачу, будучи вельми далеко від цього; вони думають, що знають відповіді на питання, перебуваючи в повному незнанні; вони переконані, що знають відповіді на поставлені запитання, тоді як насправді не знають; вони думають, що відповідь знаходиться «на кінчику язика», коли очевидно, що це аж ніяк не відповідь; вони стверджують, що дали правильну відповідь, коли насправді це не так, і більше того, переконливо наполягають, що ця відповідь була давно відома; вони вірять, що вивчили матеріал, тоді як не змогли цього зробити; вони думають, що все зрозуміли, навіть якщо демонструють, що все ще блукають у темряві» [11, с. 100].

Теоретичне осмислення феномену впевненості у виконанні навчальних завдань здійснюється в рамках поняття метакогнітивного моніторингу. За словами Є. Савіна та А. Фоміна, це «навичка, що є відстежуванням процесу і результату виконання якоїсь пізнавальної задачі» [3, с. 72]. Судження моніторингу є важливим джерелом того, як в результаті той, хто навчається, буде регулювати власне пізнання в навчанні [3, с. 73].

Здебільшого після отримання поганої оцінки суб'єкт учіння з впевненістю заявляє, що добре знав матеріал. Поясненням такої заяві з точки зору психології є неакуратний моніторинг учнем або студентом необхідного для вивчення навчального матеріалу. Надмірно завищена або, навпаки, занижена самооцінка має вагомий вплив на ефективність метакогнітивного моніторингу і, як правило, призводить до тих чи інших відповідних вражень після отримання оцінок ефективності власної роботи [15, с. 290].

Необхідність зосереджувати увагу на такому метакогнітивному явищі, як ілюзія знання, зумовлена сучасною системою освіти, яка потребує врахування не лише результативних характеристик діяльності того, на кого спрямовано навчальний процес (наприклад, академічна успішність), але й різноманітних параметрів, здатних характеризувати уявлення суб'єкта учіння про власне навчання і його результати. Саме ці суб'єктивні уявлення і знаходять вираження, як переконують Є. Савін та А. Фомін (2011), у власних мовливостях індивіда засвоювати окремі предметні курси та здобувати освіту загалом [4, с. 396].

Дослідження навичок моніторингу зазвичай проводиться як вимірювання різноманітних метакогнітивних суджень (*metacognitive judgements*), які суб'єкт навчального процесу робить під час виконання різноманітних задач. Важливо, що судження моніторингу стають важливим джерелом того, як потім той, хто навчається, буде регулювати власне пізнання у навчанні. Надмірна впевненість у знанні

конкретного фрагменту навчального матеріалу, як правило, приводить до того, що індивід приділяє недостатньо часу і зусиль для його закріплення, що є проблемою об'єктивності. Систематичне недооцінювання учнем або студентом власних знань також призводить до виникнення проблем у сфері ефективного моніторингу власної пізнавальної діяльності, оскільки у такому випадку індивід витрачає багато часу на опрацювання того чи іншого матеріалу, тоді як цей час потрібний для виконання інших завдань [3, с. 72-73].

Факторами, що впливають на виникнення ілюзії знання, є обумовлені досвідом (*experience-based*) та інформаційно-обумовлені (*information-based*) метакогнітивні судження впевненості у знанні (так звані *judgements of learning*) [8; 13; 14]. Такі судження індивід робить про своє власне знання і пізнавальні акти на різних стадіях виконання тих чи інших завдань навчального характеру [4].

Значна роль у сфері ілюзії знання належить розбіжностям між самооцінкою та об'єктивною точністю сприймання та розуміння, як і впливу особистісних чинників на метакогнітивну самооцінку розуміння тієї чи іншої інформації. Іншими словами, ілюзія знання порушує питання важливості впевненості учасника пізнавального процесу в собі як потреби в самоствердженні, так і впевненості у знанні (у тому, що запам'ятемо (*prediction of knowledge*)), і в тому, що пам'ятемо (досліджується зв'язок з пам'яттю), а також у тому, як індивід вирішує різноманітні задачі: сенсорні, перцептивні, мнемічні, мислительні [4]. На виникнення ілюзії знання мають вплив залежність від цілі (мотивація як усвідомлення учасниками пізнавального процесу того, для чого в кінцевому результаті потрібна ця інформація) та зв'язок з наміром (*misapplication of knowledge*), а також так звані «відчуття правильності розуміння отриманої інформації» як складові «ілюзії знання»: «відчуття знайомості» (*feeling of familiarity*) – обманне відчуття розуміння, «відчуття труднощі розуміння» (*feeling of difficulty*) – залежить від виду інформації, «відчуття знання» (*feeling of knowing*) – метатеоретична імплікативність свідомості та контролю, «відчуття впевненості» (*feeling of confidence* – ілюзії компетентності), що приводять як до ефекту переоцінки власної компетентності, або надмірної впевненості у знанні (*overconfidence*), так і до ефекту недостатньої впевненості (*underconfidence*) [9; 14].

Варто звернути увагу на те, що Т. Доцевич (2013) дає назву цим метакогнітивним феноменам «почуття знання» і визначає їх як «експліцитні та імпліцитні метакогнітивні судження особистості про ймовірність повної актуалізації певної інформації» [1, с. 62]. Дослідник пише, що ці феномени, як правило, дозволяють суб'єкту пізнання вивчити місце розташування інформації в структурі ментального простору і ступінь того зусилля, яке необхідне для здобуття цієї інформації [1].

Висновки та перспективи подальших розвідок з цього напрямку. Сучасна система освіти зумовлює необхідність зосереджувати увагу на ілюзії знання як явищі метакогнітивного моніторингу. Роль ілюзії знання у метакогнітивному моніторингу процесу навчання є неоднозначною. Багатофакторність утворення цього феномену і зумовлює багатоаспектність його дослідження та контроверсійність ефективного функціонування у навчальному процесі.

Складність вирішення цього питання обумовлюється тим, що багато факторів, які визначають ілюзію знання, є дослідженими недостатньо. Так, відсутні вітчизняні психолого-педагогічні дослідження явища «ілюзія знання», виконані в рамках парадигми калібрування, практично не висвітленими вітчизняними науковцями залишаються так звані «відчуття знання», потрібна ґрунтовна екологічна валідність досліджень когнітивної психології у цьому напрямку, необхідний також детальний аналіз когнітивних та особистісних якостей суб'єкта учіння, що співвідносяться з ефективністю метакогнітивного моніторингу тощо.

У подальшому у своїх дослідженнях ми будемо намагатися висвітлювати ці та інші аспекти зазначеної проблематики (крім усього іншого, плануємо дослідити, що впливає на факти переоцінки власної компетентності індивіда у вирішенні завдань навчального характеру; встановити рівень, на якому інформація, що сприймається, найбільше та найменше впливає на виникнення ілюзії знання; дослідити, як впливає роль першого та повторного сприймання інформації для встановлення вагомості моніторингу студентами специфіки виникнення ілюзії знання; встановити рівень відповідності між надмірною впевненістю у знанні та, навпаки, недостатньою її реалізацією у студентів, що мають рейтингові коливання за шкалою успішності (високий, середній та низький рівні); дослідити динамічні аспекти ілюзії знання (так звані «ефекти віддачі»: самооцінку (у чому полягає невідповідність між самооцінкою та правильністю розуміння інформації); об'єктивне розуміння (чому не збігаються суб'єктивні передбачення правильності розуміння отриманої інформації та об'єктивні результати реальних досягнень); вплив особистості на метакогнітивну самооцінку розуміння (важливо, наскільки зміни метакогнітивного моніторингу спричиняють зміни в характері контролю суб'єкта за власною пізнавальною активністю) тощо.

Література:

1. Доцевич Т. І. Шляхи та засоби діагностики метакогнітивної компетентності викладачів / Т. І. Доцевич // Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Психологія: наукове видання. – Харків, 2013. – Вип. 46, Ч. 2. – С. 62-75.
2. Ільєнко Е. В. Школа повинна вчити мислити / Е. В. Ільєнко. – М. : Видавництво Московського психолого-соціального інституту; Воронеж: Видавництво НВО «МОДЕК», 2002. – 112 с.
3. Савин Е. Ю., Фомин А. Е. Когнитивная психология образования: аудитория как лаборатория / Е. Ю. Савин, А. Е. Фомин // Психология в вузе. – 2013. – № 3. – С. 67-83.
4. Савин Е. Ю., Фомин А. Е. Когнитивные и личностные факторы уверенности в знании конкретной предметной области / Е. Ю. Савин, А. Е. Фомин // Известия Тульского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2011. – Вып. 3. Ч. 1. – С. 396-403.
5. Савин Е. Ю., Фомин А. Е. Уверенность в знании как аспект метакогнитивного мониторинга в учебной деятельности студентов / Е. Ю. Савин, А. Е. Фомин // Научные труды Калужского государственного университета имени К. Э. Циолковского. Серия: Психолого-педагогические науки. – 2011. – С. 244-248.
6. Eakin D. K. Illusions of Knowing: Metamemory and Memory under Conditions of Retroactive Interference / D. K. Eakin // Journal of Memory and Language. – 2005. – Vol. 52, No. 4. – pp. 526-534.
7. Glenberg A. M., Wilkinson A. C., Epstein W. The Illusion of Knowing: Failure in the Self-Assessment of Comprehension / A. M. Glenberg, A. C. Wilkinson, W. Epstein // Memory & Cognition. – 1982. – Vol. 10, No. 6. – pp. 597-602.
8. King J. F., Zechmeister Eu. B., Shaughnessy J. J. Judgments of Knowing: The Influence of Retrieval Practice / J. F. King, Eu. B. Zechmeister, J. J. Shaughnessy // American Journal of Psychology. – 1980. – Vol. 93, No. 2. – pp. 329-343.
9. Koriat A. The Feeling of Knowing: Some Metatheoretical Implications for Consciousness and Control / A. Koriat // Consciousness and Cognition, 2000. – Vol. 9. – pp. 149-171.
10. Lindstrom P. Illusion of Knowing – Same or Different Emotional Responses Compared to Knowing? / P. Lindstrom // Lund University Cognitive Science, 2007. – p. 1806.
11. Metcalfe J. Cognitive Optimism: Self-Deception or Memory-Based Processing Heuristics? / J. Metcalfe // Personality and Social Psychology Review. – 1998. – Vol. 2, No. 2. – pp. 100-110.
12. Myers L. The Illusion of Knowing: Comprehension-Monitoring Failure among College Students / L. Myers // Reading Psychology: An International Quarterly. – 1989. – Vol. 10. – pp. 381-386.
13. Nelson T. O., Gerler D., Narens L. Accuracy of Feeling-of-Knowing Judgments for Predicting Perceptual Identification and Relearning / T. O. Nelson, D. Gerler, L. Narens // Journal of Experimental Psychology: General. – 1984. – Vol. 113, No. 2. – pp. 282-300.
14. Nelson T. O., Narens L. A New Technique for Investigating the Feeling of Knowing // T. O. Nelson, L. Narens // Acta Psychologica. – 1980. – Vol. 46. – pp. 69-80.
15. Thiede K. W., Dunlosky J. Delaying Students' Metacognitive Monitoring Improves Their Accuracy in Predicting Their Recognition Performance / K. W. Thiede, J. Dunlosky // Journal of Educational Psychology. – 1994. – Vol. 86, No. 2. – pp. 290-302.
16. Tobias S., H. T. Everson. Knowing What You Know and What You Don't: Further Research On Metacognitive Knowledge Monitoring / S. Tobias, H. T. Everson // College Board Research Report. – N. -Y. 2002, 2003. – 25 p.